

Jan Timman

De geest van het spel

John Kuipers

L'esprit n'est point ému de ce qu'il ne croit pas
(De geest wordt niet geroerd door wat hij niet gelooft)
Nicolas Boileau-Despréaux

Genius does what it must and talent does what it can
(Genie doet wat het moet doen en talent doet wat het kan)
Owen Meredith

voor Sofia Kuipers

Dit boek verschijnt in twee edities, met identieke inhoud:

1 JAN TIMMAN, DE GEEST VAN HET SPEL, de boekhandelseditie, ISBN: 978-90-5691-374-8

2 Daarnaast verschijnt het als dubbelnummer van MATTEN (nrs. 10 en 11), ISBN 978-90-5691-375-5

OMSLAGONTWERP EDITIE 1

Volken Beck

PRODUCTIE

Joop de Groot

Uitgeverij New In Chess, www.newinchess.com

© 2011. Auteursrecht voorbehouden. Niets van deze uitgave mag worden vermenigvuldigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm, of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Inhoud

	Inleiding	7
1	Dammen in Delft	8
2	De bouwmeester	19
3	DSC, Böhm, Jeruzalem	28
4	De Club van Drie	37
5	Topschaker	52
6	Grootmeester aan het werk	64
7	Man in het middelpunt	76
8	Hét toernooi met dé speler	98
9	Hóógst interessant	115
10	Donner en de anderen	131
11	De Gouden Jaren	145
12	De schaker in zijn context	182
13	Pers en presentatie	193
14	Titelkandidaat	209
15	Voorbij het hoogtepunt	236
	Met dank aan	250
	Bronnen	250
	Personenregister	252

Inleiding

Dit boek vormt een hommage aan een geniaal schaker. Jan Timman behoorde ongeveer twee decennia tot de besten ter wereld, grofweg tussen 1975 en 1995. Hij wordt wel gerekend tot de laatsten der romantici in de schaakwereld. De Amsterdammer was op het bord een briljant strateeg. Hij domineerde het schaken in Nederland zo zeer dat hij het gezicht ervan werd en in die zin een waardige opvolger van oud-wereldkampioen Max Euwe. Naast het schaakbord was hij een plezierige bon-vivant, die het leven met volle teugen genoot. Hij deed naast het schaken veel andere dingen. Hij schreef artikelen in kranten en tijdschriften, hield lezingen en produceerde een reeks hogelijk gewaardeerde schaakboeken.

Het waren niet alleen zijn ongekende successen op toernooien en in matches, en speciaal de strijd in de cycli om het wereldkampioenschap die het hem deden. Oh nee, het behelsde wel wat méér. Timman hield duizenden volgers in een ijzeren greep van ziedende spanning wanneer hij schaakte. Vooral zijn deelname aan de interzonale toernooien, de kandidatentoernooien en -matches riepen ongekend meeleven en emotie op. Zijn wassende schare supporters en de media konden er geen genoeg van krijgen. Zulke pieken kunnen zich alleen voltrekken als een sporter ook falen tentoonspreidt. Nou, dat is hem gelukt, vooral het telkens weer stranden juist voor de poorten van de schaakhemel, aan het einde van dat smalle pad naar het wereldkampioenschap, deed de fans naar lucht happen. Onder meer de interzonale toernooien in Rio de Janeiro 1979 en Las Palmas 1982, alsmede de kandidatenmatch in 1986 tegen Yusupov in Tilburg waren vreselijke momenten. De Nederlandse schaakwereld vervloekte hem meelevend, letterlijk hartgrondig.

Toen het wél lukte, toen Timman in 1993 de finale van de WK-kandidaten haalde door zijn gelijken één voor één weg te vagen, toen was hij meer dan alleen de heerser van het schaakspel. Hij verwierf een ware heldenstatus. Short blokkeerde aan het einde van de lijn zijn streven om tegen regerend kampioen Garry Kasparov om de hoogste schaaktitel te spelen, na een dramatische finale in San Lorenzo de El Escorial, in Spanje. Maar de Engelman was zo vriendelijk zich samen met de man uit Baku af te scheiden van de officiële weg naar het WK. En daar zat Jan Timman dan, in Nederland en Indonesië, tegenover zijn levenslange schaakrivaal Anatoly Karpov in de FIDE-tweekamp om de wereldtitel. Het lukte niet, geen wereldkampioen. Maar als beloning voor al het moois dat hij de liefhebbers op het schaakbord heeft voorgetoverd, krijgt hij in dit boek een welverdiende plek onder topspelers die het net niet haalden, schakers als Paul Keres, Viktor Kortchnoi en Bent Larsen.

Jan Timman, een waar grootmeester in zijn kunnen en kennen, die talent en genie met elkaar wist te verbinden. Ik hoor het hem nu op zijn karakteristieke manier zeggen: *Zeker ja! Lezen en genieten!*

John Kuipers
Delft, november 2011

3 – DSC, Böhm, Jeruzalem

Wanneer de jonge Jan Timman thuis eenmaal het schaken serieus beoefent en het enthousiasme in frenetiek gedrag omslaat, nemen de vorderingen die hij maakt plotseling een hoge vlucht. Hij volgt de match om het wereldkampioenschap tussen Tal en Botwinnik in Moskou in het voorjaar van 1960 op de voet. Het is het eerste evenement dat hij echt aandachtig volgt. De krantenartikelen, met die fascinerende diagrammen, trekken hem als magneten. Hij gaat ook schaakboeken serieuzer bekijken. Wat als een stimulans werkt, is zijn enorme wil alles te begrijpen dat hij onder ogen krijgt. Jan merkt zelf al jong dat die houding hem daadwerkelijk verder brengt. Zijn vader bezit boeken van de grote Max Euwe van voor de oorlog. Er is een partijenboek bij waaruit Rein Timman met zijn zoon Ton alles naspeelt. Als hij een partij heeft doorgespeeld, zet hij er met potlood een schuin streepje naast. Dat methodische maakt indruk op Jan. Zijn vader, merkt hij, houdt oprecht van het schaken. *'Hij had er een hoge dunk van, ook in verhouding tot de wiskunde. Hij was er zeer serieus mee bezig.'*

Cijfers! Feiten! Elke carrière krijgt een uiterlijk door jaartallen en resultaten. De stap van Jan Timman naar de jeugdafdeling van de Delftsche Schaakclub (DSC), waar Ton al even speelt, is niet moeilijk te nemen. DSC, opgericht in 1895, met zijn clubgebouw Ons Huis aan de Oude Delft, is in die jaren een bloeiende vereniging. In dat eerste seizoen dat hij aanschuift, schaakt hij achttien losse partijen. Hij wint er zeventien en speelt er eentje remise. 17½ uit 18, dat is wel een binnenkomer ja. We schrijven voorjaar 1961 en Jan Timman is negen jaar en schuift intern meteen door naar de senioren. Daar gaat het al even gemakkelijk. Hij kan bij zijn club nog geen jeugdkampioenschap vieren. Pas in 1963, wanneer hij naar het gymnasium gaat, draait hij in de interne jeugdcompetitie mee. Hij wint die gemakkelijk. Zijn stijl vertoont dan al de agressieve kenmerken die hij nooit meer zal kwijtraken. Dikwijls is de opzet rustig, positioneel, en dan schakelt hij plotseling razendsnel over op een (tactische) aanval. In die beginjaren verbruikt Jan Timman zelden meer dan twintig minuten voor een partij. *'Ik had gewoon geen zin om langer te denken'*, zegt hij daar later over. Hij wordt in 1963 meteen ook maar jeugdkampioen van de Haagsche Schaakbond (HSB). Broer Ton ligt er dat jaar al in de voorronden uit bij het HSB-kampioenschap. In 1962 was hij nog derde geworden. Geen leuk gegeven voor Ton, dat zijn jongere broer hem in de praktijk links en rechts voorbijstreeft. Hij voorspelt Jan na de voorronde dreigend dat deze het in de finale ónder meer en zónder meer zal moeten afleggen tegen de nummers één en twee van 1962. Maar Jan haalt zijn schouders op en wint de finalegroep met liefst acht uit negen en beschouwt die victorie na de sombere predictie van zijn oudere broer toch wel als een verrassing. Jan draait al gauw niet alleen bij de jeugd maar ook bij de senioren van DSC mee. Daar zit hij dan, tussen de oudere heren die een wolk van sigaren-

6 – Grootmeester aan het werk

Over de uitvoerende kant van het schaakbedrijf, hoe te spelen, verschijnt ongelooflijk materiaal, boeken, dvd's en cd's. Minstens zo interessant zijn de vragen: wat doe je wel en wat niet om het spelen mogelijk te maken, waar moet je niks van hebben qua omstandigheden? Een kijkje in de keuken van de mens die al zijn andere eigenschappen ten dienste stelt van zijn talent. Hoe houd je de machine gesmeerd en hoe exploiteer je jezelf als professional het beste? Jan Timman laat in de loop der jaren heel wat van zichzelf zien als het daar op aankomt. Voor veel gesprekspartners, interviewers meestal, is dat trouwens een veel veiliger kant van hem dan de indringende vraag waarom hij verdomme met zwart in het Frans telkens weer die als rammelend bekend staande variant kiest. Vertel op grootmeester, hoe doet u het? Wat zijn uw voorwaarden? Een ontboezeming over de dagindeling van de schaker. We vertrekken met de vraag of een schaker om achter het bord rust en kalmte te kunnen bewaren eigenlijk permanent emoties moet onderdrukken, hetgeen vanuit psychologisch oogpunt niet 'gezond' lijkt. Compenseert Timman op een of andere manier de achter het bord noodzakelijke zelfbeheersing om een evenwichtig mens te blijven? Steekt hij thuis een sigaar op, wringt hij zijn duimen achter zijn bretels en telt hij dan zijn zegeningen, óf doet hij aan biodynamische therapie en schreeuwt hij zijn stress eruit? Timman in 1985: *'Je moet jezelf tijdens een partij in de hand houden ja, maar daarmee is niet gezegd dat je ook altijd onder enorme druk komt te staan. Ik tennis nogal wat, zwem wel eens, maar bewust naar een compensatie zoeken, dat niet.'*

Op een schaakbord moet bij mij thuis altijd een stelling staan, ik moet iets hebben om naar te kijken. Een leeg bord of de beginstelling, dat gaat niet. – Jan Timman

Direct na een toernooi doet hij heel weinig aan schaken, licht Timman toe. Hij beperkt zich tot het schrijven van een toernooiverslag, aanvankelijk in *Schaakbulletin* en later in *New In Chess*. Het zou niet goed zijn om een hele maand geen enkel schaakbord aan te raken. Dan raak je uit de praktijk, is zijn verklaring. Eens in de zoveel tijd geeft hij een schaakavond voor wat vrienden en dan spreekt hij enkele partijen door die hij recent speelde. Het zijn schakers die dan komen, goede en minder goede: Hans Ree, de zanger en acteur Tabe Bas, Genna Sosonko, Hennie Maliangkay, Hans Böhm, Tim Krabbé. Die avondjes groeien uit tot een vrolijke traditie. Vóór een toernooi deelt hij zijn tijd heel efficiënt in. Zo ziet een dagindeling er dan gemiddeld genomen uit: 's ochtends: niets tot heel weinig doen. Het liefst veel slapen, wel tien uur per nacht. Boris Spassky zei daar ooit over dat het de

Gymnasiast, Beatle-haar, schaaktalent.

Max Euwe met zijn opvolger, precies een halve eeuw jonger, tijdens het Niemeyer-jeugdtoernooi in Groningen in 1967/1968. In het midden organisator Johan Zwanepol, rechts prof. H. Baudet.

11 – De Gouden Jaren

Het blijft lastig vast te stellen exact welk tijdperk kan worden aangeduid als de Gouden Jaren van het schaken, dat hangt immers in hoge mate af van de beleving en de prestaties die je meetelt, de nuances. Verschillende schakers zullen verschillende jaartallen uitdelen en de journalisten en andere insiders leggen ongetwijfeld weer andere maatstaven aan. Aangezien de beste schaakprestaties van Jan Timman mooi in het raamwerk 1975-1995 kunnen worden gevat, houden we dat maar zo'n beetje aan.

Robert James Fischer laat behalve met zijn betoverend logische en ijzersterke spel zijn sporen na in alle zaken waarmee de professionele schakers te maken krijgen. Hij geeft de stoot naar een nieuw tijdperk, zonder daar zelf lang deel van uit te maken. Stel je het begin op 1975, dan is dat precies het jaar waarin hij zijn titel niet verdedigt, hij het actieve toernooischaak definitief de rug toekeert en waarin Karpov als sterkste representant van de volgende schaakgeneratie de lauwerkrans door FIDE-president Max Euwe krijgt omgehangen. Fischers inbreng vormt de contouren van de Gouden Jaren, dat is na zijn schaak-kunst zijn grootste verdienste. Hij maakt van een groep schakers een beroepsgroep. Die krijgt te maken met directe inkomsten, met reclame, met speelomstandigheden zoals licht in de zaal, met een respectvolle behandeling, met bedrijven die sponsoren, met mecenasen, met een groeiende belangstelling van pers en publiek, met contracten die meer spelers een waarlijk professioneel bestaan garanderen, met startgelden en allerhande persoonlijke eisen. Schaken is wellicht nog geen big business, maar eindelijk valt er voor meerdere schakers wat te verdienen en die verdiensten groeien vanaf de jaren zeventig geleidelijk. Niet alleen voor de tien toppers, maar misschien wel voor de beste honderd schakers. Het geld sijpelt vanaf de top langzaam naar beneden door. Het spel en zijn spelers verwerven aanzien. De Gouden Jaren behelzen een lang verbeide professionalisering van de sport die zich gestaag en onstopbaar als een olievlek uitbreidt. De schaker treedt uit zijn eigen schaduw. Hoe dit beter te illustreren dan door de opmerking van een ouderwetse herbergier in de oude Franse universiteitsstad Montpellier? Wanneer Jan Timman op een rustdag tijdens het kandidatentoernooi in het najaar van 1985 in een restaurant neerstrijkt, herkent de eigenaar hem vaag. Jawel, Timman moet een atleet zijn. *'Was het nou hardlopen of speerwerpen? Ik weet het niet precies meer, maar ik ken u wel ergens van.'* Dat oordeel bevalt Timman prima. Doch wanneer het woord schaken valt, put de herbergier zich met gespreide armen uit in verontschuldiging. *'Ah, u bent die man van de geest. En u hebt het opgenomen tegen al die Russen, heb ik gelezen. Bravo monsieur Timman. Ik sta helemaal achter u!'* Die man van de geest, wat een schitterende kwalificatie. Zo wil iedereen wel uit de schaduw treden.

Diezelfde Hein Donner geeft in 1979, terwijl Timman het interzonetooi in Rio ziet mislukken, de pers mede de schuld van het falen. Hierbij zij aangetekend dat de grootmeester van de pen het toernooi zelf voor *de Volkskrant* volgt. *‘Dat een geconcentreerde belangstelling van de media catastrofale uitwerking op iemand kan hebben, is genoegzaam bekend. Of die nu positief of negatief is, dat maakt nog niet eens zo veel verschil, het is op zichzelf al een enorme druk, een boos oog dat in staat is iemand kapot te krijgen, hoe vriendelijk het misschien ook bedoeld is. Jan Timman is momenteel in Rio totaal de kluts kwijt, terwijl zijn portret in Amsterdam nog van de tijdschriftenrekken straalt en men hoeft geen groot psycholoog te zijn om de samenhang te vermoeden’*, schrijft hij in *NRC Handelsblad*. In *de Volkskrant* doet hij er nog een schepje bovenop: *‘een publiciteitsgolf kan voor een schaker zelfs nadeliger zijn dan de invloed van vrouwen.’* Het is allemaal een vermoeden, en niet meer dan dat, het toont wel aardig aan hoe de rol van de pers met betrekking tot de schaker verweven is geraakt.

Er zijn in Nederland een paar miljoen mensen die wel eens schaken. Het is ook frappant hoeveel mensen een schaakcomputer hebben. Heel belangrijk lijkt me ook het niveau van de schaakjournalistiek. De schaakstukken hier steken er op de sportpagina's echt bovenuit.
– Jan Timman

De verslaggever van de *Haagsche Courant* schrijft een keer na een dramatische prestatie van Timman over de diepe ontreddering die zich van de schaker meester maakt. *‘Er kwam zelfs bloed uit zijn neus.’* Bij die gelegenheid dringt tot hem door dat Timman ook een meester is in het opdissen van excuses: slecht gegeten, slecht geslapen, slechte hotelkamer, et cetera. Allemaal uitvluchten, oordeelt de journalist, Jan was zelf ook niet bepaald kritisch ten opzichte van zijn eigen schaakprestaties. Hij weet na al die jaren niet meer bij welke gelegenheid het was. Misschien was het Wijk aan Zee 1982. *‘Verbijstering rond Timman’*, kopt de *Haagsche Courant* dramatisch. Het betreft de verliespartij tegen John van der Wiel, waarover Timman zich nogal opwindt. Van der Wiel zou zoals we eerder hebben gezien tijdens de partij na het uitvoeren van een zet een ontoelaatbare opmerking hebben gemaakt (*‘geinig zetje’*, doet de ronde, maar Van der Wiel ontkent dat dus pertinent). Hoe dan ook, in zijn artikel van 27 januari 1982 schrijft Münninghoff onder meer dat Timman zich *‘onsportief gedroeg’* (hij gaf op zonder zijn opponent een blik waardig te keuren, laat staan een hand te geven), *‘bood hij in totaal verloren stand remise aan’*, gedraagt de Amsterdammer zich *‘onverkwikkelijk’* en *‘applaudisseerde het publiek’* toen duidelijk werd dat John van der Wiel de partij had gewonnen. Het stuk gaat vergezeld van een treffende, dramatische foto – vermoedelijk bij een andere gelegenheid genomen – waarop een gebroken lijkende en kijkende Timman naast Mikhail Tal staat. Hoe vreselijk ook, het is een schitterende verbeelding van hoe meedogenloos sport kan zijn.

Jan Timman, vindt Münninghoff, was in zijn directe houding ten opzichte van de pers heel redelijk en professioneel. *‘Hij is geen gemakkelijke prater, je moest veel aan hem trekken.’*